

Terugblik Netwerkdag Ruimtelijke Adaptatie

19 januari 2017
Jaarbeurs Utrecht

'Ruimtelijke adaptatie is een urgent probleem, waar we nú mee aan de slag moeten.' Wervende openingswoorden tijdens de Netwerkdag Ruimtelijke Adaptatie op 19 januari in de Jaarbeurs in Utrecht. De afgeladen zaal en verhitte discussies in de wandelgangen laten meteen zien dat dit geen gewoon congres is: het is menens.

De dag is bedoeld om van elkaar te leren en kennis uit te wisselen over klimaatadaptatie. De aanwezigen zijn een mix van onder andere gemeenten, provincies, het Rijk, projectontwikkelaars, zorginstellingen, stedenbouwkundigen, natuurorganisaties en waterschappen. Wanneer dagvoorzitter Astrid Feiter (Mevrouw de Voorzitter) de aanwezigen vraagt waarom ze hier zijn, klinken uitspraken als: 'Het klimaat verandert zoveel sneller dan we dachten', 'Dit is een probleem van overheid, zakenleven en de burger samen: het gaat ons allemaal aan', 'We moeten onze toekomst waarborgen.'

Minister Schultz van Haegen: Nederland als slimste delta ter wereld

Minister Schultz van Haegen opent het congres. In november was ze met premier Rutte op werkbezoek in Indonesië. Ze bezochten daar een mangrove project. De plaatsen aan de kust ervaren grote problemen met bodemerosie en de stijgende zeespiegel. Een van de maatregelen die ze nemen is het terugbrengen van de mangrovebossen, om de kust te beschermen. Nederlanders worden bij dat project ingezet als expert in de strijd tegen het water. 'En daar zijn we trots op,' aldus Schultz van Haegen. 'Maar we willen onze aandacht nu deels verleggen: van strijd tegen het water naar strijd om klimaatverandering het hoofd te bieden. Dit doen we door Nederland klimaatbestendig te maken.'

Dat het urgent is, tonen de voorbeelden van de minister: de enorme hagelbuien, hittegolven en extreme regenval van de afgelopen jaren. Onze wereld is verstedelijkt en water kan steeds slechter weg. We zijn niet voorbereid op noodweer en hitte. Die klimaatverandering moeten we terugdringen: door mitigatie. Maar we moeten tegelijkertijd reageren op waar we nu voor staan: door adaptatie. Hoe passen wij ons aan, aan een veranderend klimaat? Hoe kunnen we een ramp voor zijn? En welke ingrepen leiden tot een duurzamer Nederland?

We kijken vooruit. Tot 2050 en verder. Maar we vragen ook: wat moeten we nu doen om ons land te beschermen? We zijn inmiddels een paar jaar bezig met adaptatie en zien goede voorbeelden: waterberging in gebouwen, meer groen in de steden, waterwegen die terugkomen in de stad en betere inrichting van de openbare ruimte. Maar we moeten nog veel meer doen. Dit is pas het begin. Adaptatie moet breed in de samenleving gaan leven en wij, als professionals, moeten het begrip tanden geven. Samen. De minister: 'Mijn oproep is dan ook: maak klimaatadaptatie een vast onderdeel van je projectvisie. Werk samen met andere instellingen. Deel kennis. Zodat we kunnen waarmaken dat Nederland niet alleen de veiligste maar ook de slimste delta van de wereld is en we ook andere landen kunnen

bijstaan met onze kennis.'

Henk Oosterling: DOENdenken

Hierna is het woord aan Henk Oosterling, filosoof, Rotterdammer en doener. Zijn presentatie opent met dikke zwarte letters: 'Van doemdenken naar DOENdenken.' Volgens Oosterling moeten we structureel onze manier van leven en denken veranderen. We leven in het Antropoceen, een tijd waarin we qua klimaat de effecten zien van menselijk ingrijpen. De kern van het probleem én van de oplossing is het technologisch bewustzijn van de mens. We moeten ons comfortabel gaan voelen bij het idee dat technologie ons leven bepaalt. Probeer het maar eens, suggereert Oosterling: gooi je telefoon eruit, je tv, je auto, je pacemaker. Dan blijft de authentieke mens over, wat maar een kwetsbaar wezentje is. Wij moeten ons meer bewust zijn van de tijd waarin we leven en de *skills* die we daarin nodig hebben. Ons denken is volgens Oosterling nog 19^e-eeuws; de maatschappij is een piramide met instituties bovenaan en de burger daaronder. Maar de realiteit is dat we in een netwerksamenleving leven: we zijn altijd in contact met elkaar, in eindeloze feedbackloops. Onze hele samenleving draait om mensen en wat wij kunnen en wat we maken van onze wereld. Daarom moeten we anders gaan denken. Wat moeten we kunnen om in deze tijd te kunnen functioneren? Welke *skills* leren we kinderen? Samenwerking, creativiteit, communicatie en kritisch denken. Daarnaast mediawijsheid en omgang met technologie. En eco-wijsheid. Oosterling: 'Dat zou een vak moeten zijn op de Pabo. Zo vorm je kinderen. Die dan vervolgens wel zeggen: geen fossiele brandstof meer. Die dan zelf aanpassingen willen doen in hun leven en omgeving die leiden tot een duurzame wereld.'

De zaal komt even op adem van het met passie gebrachte verhaal. Oosterling: 'Studenten die ik lesgeef, komen meestal depressief thuis, dus dit gaat nog best goed.' De kernboodschap is: "Duurzaamheid" zoals we het nu doen is *out*. Het is een verouderd woord en het wordt te groot gemaakt. Daardoor denken mensen dat zij er zelf niets aan

kunnen doen. Terwijl een meer duurzame wereld, fysiek, sociaal en mentaal, door iedereen moet worden gedragen: in dat netwerk, niet de piramide. Dit moet op een schaal die voor iedereen bereikbaar is. Pas dan dragen we allemaal bij aan de oplossing in plaats van het probleem. Vandaag praten we hier over adaptatie, fysieke duurzaamheid dus. Wat bij iedereen moet doordringen is dat het probleem elke dag ontstaan is, en dus ook elke dag moet veranderen. Met iedere hamburger die je koopt, draag je bij aan het probleem. Dát besef moet beter doordringen. En dat begint in het onderwijs. Oosterling: 'De volgende generatie kan geschoold worden om ecoburger zijn. En wij? Wij sterven gelukkig vanzelf uit.'

Inspiratie uit de praktijk

Astrid Feiter vraagt een aantal mensen in de zaal hoe zij hebben geleerd van elkaar en van de praktijk. Sommige mensen deden mee aan de zogeheten leergemeenschappen, anderen waren betrokken bij een van de vijftien Impactprojecten.

Trudes Heems en Willem Messer deden mee aan (meerdere) leergemeenschappen. Wat hebben jullie de afgelopen 5 jaar van elkaar geleerd?

Door samen te werken in teams met zulke diverse achtergronden, word je volgens Trudes Heems buiten je comfortzone gedwongen en help je elkaar echt verder. Zij hebben in de leergemeenschappen concrete cases besproken; wat ging wel en niet goed? Heems: 'Dat was een geweldig proces, waar we allemaal veel van geleerd hebben. Iedereen was ontvankelijk voor elkaars kennis.' Willem Messer: 'Multidisciplinair samenwerken helpt je om meerdere perspectieven in te nemen, inhoudelijk en qua schaalniveau. Het is leerzaam om mee te maken hoe verschillende soorten mensen tegen een probleem aankijken. Nu moeten we wat we geleerd hebben nog verankeren in instituties. Daar moet aandacht voor komen.'

Welmoed Visser van de gemeente Woerden, over dorp Kanis. Wat heeft de samenwerking met inwoners van Kanis jullie gebracht?

In Kanis kampte men met enorme wateroverlast. Visser: 'Daarom zijn we gestart met het programma Ontwikkeling Veengebied. We gaan hierbij uit van de praktijk: gewoon beginnen en dan tussentijds bijleren. We doen dit samen met een flink aantal partijen en met de bewoners zelf.' In dit Impactproject was veel aandacht aan water, landschappelijke kwaliteiten en omgevingsbewust werken. Volgens Visser leerden ze veel van de inwoners: 'We voelden ons soms net het dorpje van Asterix en Obelix: we gaan samen de strijd aan.' Er is door de lokale politiek gekozen voor de lange termijn en er is veel meer geld uitgetrokken dan eerst begroot, zodat ze voor de komende 75, 100 jaar klaar zijn. Dankzij de participatie van al die partijen en het brede draagvlak heeft de politiek echt haar nek durven uitsteken, vindt Visser. Zo kan het verschil gemaakt worden. 'We gaan de opgedane kennis straks delen in een leertraject.'

Thomas Klomp van gemeente Hoogeveen. Hoe kregen jullie ruimtelijke adaptatie van de koplopers tot in alle haarvaten van de organisatie?

Toen Klomp met een aantal collega's begon zat het concept van klimaatadaptatie volgens hem totaal niet tussen de oren in de organisatie, net zo min als integraal aan een thema werken. Daarom hebben ze de masterclass Ruimtelijke Adaptatie en Klimaatbestendig Inrichten opgezet. Binnen deze masterclass toonden verschillende disciplines waar ze mee te maken hebben op het vlak van adaptatie en klimaat. Klomp: 'We hebben dit heel concreet gemaakt door te laten zien wat er gebeurt wanneer ergens in de gemeente een flinke bui valt: wat betekent dat dan voor alle partijen? En waar kunnen we samenwerken? We hebben met dit Impactproject een goede basis gelegd en gaan nu verder richting concrete uitwerking.'

Dirk van Peijpe over de Agniesebuurt in Rotterdam. Wat is de rol van ontwerp bij adaptatie?

Van Peijpe is stedenbouwkundige en heeft in Rotterdam een aantal partijen bij elkaar gebracht omdat hij wilde kijken of de woningen van corporaties meegenomen kunnen worden in een overkoepelend plan voor klimaatadaptatie. 'Qua ontwerp weten we al heel veel, maar de financiële en juridische kant is ingewikkeld. Bij wie liggen de kosten en de baten, wat mogen corporaties nog en wie voelt zich eigenaar? Het zou goed zijn om dit duidelijk te krijgen, want hier ligt een grote kans.' In het Impactproject Agniesebuurt kijkt hij naar drie blokken van bijna 300 woningen in een dichtbevolkte wijk. 'Wat kunnen we ruimtelijk doen om een blok klimaatbestendig te maken, op het gebied van wateropvang, warmte/koude en energie? Dat proberen we mogelijk te maken.'

Arthur Hofstadt over Impactproject Land van Cuijk. Jullie hanteren een zeer integrale benadering door alle lagen heen. Hoe is dat tot stand gekomen?

Hofstadt: 'Onze voornaamste problemen waren hittestress en verdroging. We hebben een klimaatworkshop georganiseerd om dit bespreekbaar te maken en het idee begint langzamerhand uit te groeien tot een beweging.' Ze hebben onderzoek gedaan en hun kennis uitgebreid. Ook masseerden ze de overheid om het belang van adaptatie in te zien én er tijd en middelen voor vrij te maken. En ze spraken extern met partners en burgers, om ideeën op te halen en bewustzijn te creëren. Hofstadt: 'Inmiddels leeft het idee van adaptatie bij steeds meer mensen. Nu kunnen we van praten naar doen. Dat lukt pas als je draagvlak hebt, zowel in de politiek als bij je achterban.'

Yvonne Breedijk van het Rode Kruis. Jullie hebben een intentieverklaring ruimtelijke adaptatie getekend. Waarom deden jullie dat?

Het Rode Kruis is een noodhulporganisatie en is sterk betrokken bij de gevolgen van klimaatverandering. Vorig jaar vielen volgens Breedijk de meeste slachtoffers van een natuurramp door hitte. Zelfs in Frankrijk stierven 3000 mensen door een hittegolf. Ook in Nederland is het een groeiend probleem. Breedijk: 'We hadden vorig jaar een actie in een seniorencomplex waar het op sommige kamers boven de veertig graden kwam.' Dat is vragen om problemen. Het Rode Kruis wil samen aan de slag om op de lange termijn hitte terug te dringen, maar ook aan oplossingen te werken die deze zomer al effect hebben. Breedijk: 'We willen over de grenzen van ons domein samenwerken, zodat we de oorzaak kunnen aanpakken, in plaats van uitsluitend te helpen wanneer er al slachtoffers gevallen zijn.'

Panelgesprek

Hoe ga je om met regelgeving, draagvlak en andere dilemma's? Om hierover van gedachten te wisselen wordt een panel van vijf experts op het gebied van klimaatadaptatie een aantal stellingen voorgelegd.

Op het podium staan **Joke Geldhof** (gedeputeerde Provincie Noord-Holland), **Dennis Straat** (wethouder Zaanstad), **Mathieu Gremmen** (bestuurder bij Waterschap Rivierenland), **Cees Brandsen**

(hoofdingenieur-directeur Grote Projecten en Onderhoud bij Rijkswaterstaat) en **Roald Lapperre** (directeur/plv. directeur-generaal Ruimte en Water bij het Ministerie van IenM).

Stelling 1: Moeten we de burger laten bijdragen aan de oplossing door meer regels op te stellen, die bijvoorbeeld een stenige tuin verbieden, of moeten we dat loslaten?

Het panel is unaniem: meer regels zijn geen oplossing.

Volgens Joke Geldhof heeft verbieden geen zin. Je bent hier als burger zelf verantwoordelijk voor. Wel kun je mensen helpen begrijpen dat water ruimte nodig heeft en wat de gevolgen van te veel steen kunnen zijn. Vanuit de Provincie willen we gemeenten en bedrijven stimuleren om groen toe te voegen aan de openbare ruimte. Dit maakt een plek meer klimaatbestendig en stimuleert biodiversiteit. Dus stimuleren, ja, verbieden, nee.

Dennis Straat voegt hieraan toe: 'Wanneer je iets gaat verbieden, moet je het ook controleren. Hoe wil je dat doen? Dat handhavers bij iedereen over de schutting komen kijken? Dat is niet haalbaar.' Wat wel kan, is op het moment van verhuizing een gesprek voeren met de nieuwe bewoners. Besef kweken dus. Een mooi voorbeeld hiervan is volgens Straat de campagne 'steenbreker'.

Vanuit de zaal reageert minister Schultz van Haegen. We moeten ook vooral op wijk- of stadsniveau kijken. Tuinen helpen natuurlijk, maar laten we ons richten op grote ingrepen. De minister: 'Door grachten te maken wordt de stad of buurt duurzamer, maar ook aantrekkelijker. Gemeenten moeten daar in hun beleid op inzetten.'

Mathieu Gremmen sluit af: 'Bewoners afstraffen heeft geen enkele zin. Ons denken moet anders, dan volgt ook ander handelen. Dat bereik je niet door nog meer regeltjes op te leggen.'

Stelling 2: Na een deltabeslissing, een deltaprogramma en de NAS komt er nu ook nog een deltaplan. Hoeveel papier is er nodig om tot uitvoering over te

gaan?

Volgens Roald Lapperre gebeurt er al van alles. Maar er is nog veel meer nodig: de urgentie is hoog. Samenwerken is nu allesbepalend en dat wordt gestimuleerd via het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie. Met overheden, Rijkswaterstaat, maar ook private partners en bewoners.

Cees Brandsen knikt heftig. Het Deltaplan geeft volgens hem houvast om samen het gesprek aan te gaan, juist zodát je vervolgens tot actie over kan gaan. Er is een aanzet nodig, zodat we niet langer op elkaar wachten: daar is dat plan voor bestemd.

Vanuit de zaal wordt aangevuld: 'Dat klinkt mooi, maar er moet eerst vertrouwen komen tussen de publieke en private sector.' Dat is er volgens de spreker, werkzaam bij Heijmans, nu niet. Volgens hem is zijn bedrijf wel degelijk bewust dat klimaat en natuur belangrijk zijn, maar zo lang er geen waardering van de overheid komt voor het daarnaar handelen, gaan bouwers hier niks mee doen. Zijn advies: 'Neem als overheid adaptatie mee in je uitvraag en pas je waardering er op aan.'

Cees Brandsen: 'De uitnodiging naar de markt ligt er en we moeten samenwerken.'

Brandsen ziet helaas nog teveel dat verandering door lokale overheden wordt afgehouden. Nieuwe regels toevoegen kost geld en er moet meer bewustzijn komen van de noodzaak, zodat ze afspraken kunnen maken met marktpartijen.

De vraag – wat gaan we nou eigenlijk dóen en hoe dan? – speelt duidelijk ook bij de zaal. Een student klimaatadaptatie breekt in: 'Wat me opvalt, is dat mensen die uit eigen initiatief werken het meest voor elkaar gekregen hebben. Ik zou zeggen: overheid, geef particulieren en bedrijven meer tools en vrijheid om het zelf te doen.'

Dennis Straat is het daarmee eens. Koplopers kunnen laten zien hoe het moet en navolging krijgen. Dit moet wel over meer gaan dan klimaatadaptatie alleen, ook het toevoegen van ruimtelijke kwaliteit is van belang. Dit denken moet van iedereen worden.

Minister Schultz van Haegen voegt toe dat het mooi is om mensen te stimuleren, maar je hebt dan ook geld nodig. Zonder budget lukt niets. Straks bij de gemeentelijke verkiezingen moet er geld vrijgemaakt worden voor al die plannen. Daar heb je als burger invloed op. We kunnen beter bouwen en hebben al heel veel oplossingen, maar dan moet daar wel geld voor zijn. Daarom moet ruimtelijke adaptatie gaan leven bij de burger en de gemeenten.

Joke Geldhof sluit de stelling af: Geld is zowel van de overheid als het bedrijfsleven nodig. 'Klimaatverandering raakt ons allemaal. Ook de ondernemer heeft baat bij adaptatie. Dus wederom: het moet samen.'

Stelling 3: Iedereen wil graag in een groen gebied wonen. Ook vanuit klimaatadaptatie zijn klimaatbuffers en groen in de stad van groot belang. Lokaal worden soms andere keuzes gemaakt omdat de waarde van groen niet wordt gezien. Hoe zorg je ervoor dat beslissers anders gaan kijken naar groen en daar een hogere waarde aan toekennen?

Cees Brandsen: 'Groen wordt nu vaak uitsluitend gezien als kostenpost. Terwijl elke studie op dat vlak laat zien dat het veel meer oplevert dan het kost. Voor het klimaat, maar ook voor leefbaarheid, sociale leefbaarheid, hittestress, productiviteit en noem maar op.'

Volgens Brandsen hebben we de groen-blauwe dooradering van een gebied heel hard nodig. De opbrengst van groen moet duidelijker in beeld gebracht worden bij lokale overheden om een mentaliteitsverandering teweeg te brengen.

Roald Lapperre: 'Er zijn instrumenten om virtueel een bui boven een plek los te laten: wat

gebeurt er met een gebied wanneer er zoveel water valt? En wat moeten we dan doen om de overlast op te lossen? Dit geeft inzicht in de gevolgen van níet handelen en dat helpt om voor meer groen te kiezen. Voorkomen is beter dan genezen.'

In Zaanstad is er volgens Dennis Straat veel aandacht voor groen. Een stad is niet af zonder parken en groene zones. Er moet wel meer besef komen dat groen niet alleen prettig en mooi is en bijdraagt aan leefbaarheid, maar dat het keiharde noodzaak is vanwege klimaatadaptatie. 'Groen mag niet langer iets zijn waar op bezuinigd wordt om de begroting rond te krijgen. Het is een basisbehoefte, nu meer dan ooit.'

Stelling 4. Hittestress is wel een probleem, maar staat niet op de agenda.

Cees Brandsen: 'Voor hoogwater zijn we bang, we weten wat water kan doen. Over de gevolgen van hitte weten we nog te weinig. Terwijl het een groot probleem is; het zorgt voor bruguitval, schade, onvoldoende drinkwater, blauwalg, ziektes. Dus de eerste stap is bewustwording. Dit is een langzaam proces.'

Mathieu Grebben geeft aan dat bij het waterschap hittestress als prioriteit pas recent is geland. Het waterschap kijkt breder dan adaptief en wil ook inzetten op duurzame energietransitie. Door warmte/koude-systemen in te zetten bijvoorbeeld tegen hitte. 'Daarmee wordt de airco overbodig.'

Volgens Dennis Straat is hitte nog niet zo tastbaar. Wij hebben allemaal termen en plannen, de burger heeft het gewoon heet. We moeten het tastbaar maken en de urgentie laten zien. 'Dat het wel degelijk iedereen aangaat, niet alleen ouderen bijvoorbeeld.'

Dennis Straat: 'Daarom moet je dus laten zien dat het in de stad 10 graden warmer is dan daarbuiten en hoe dat komt. Tegen water vechten we en hitte nemen we voor lief. Het moet tussen de oren dat het een probleem is en dat we er iets aan kúnnen en moeten doen.'

Volgens Cees Brandsen kan dat door simpele voorbeelden te laten zien. De berm van onze snelwegen verdrogen, dat leidt tot brand, wat leidt tot files, overlast, verloren werkuren, schade et cetera. Nu kun je als overheid de berm anders beplanten en vaker onderhouden, maar dat alleen lost het niet op. Daar is ook voor nodig dat een automobilist geen sigaret uit het raampje gooit.

Instemmend geknik en een aantal kritische noten uit de zaal. Een bezoeker stelt: 'Er wordt steeds gesproken over wat de burger moet doen, maar waar leren we dit? Hoe brengen we dat bewustzijn dan teweeg? Dit moet opgenomen worden in het lesprogramma.'

Henk Oosterling valt bij: 'Precies! Via kinderen bereik je de ouders en heb je een organisch netwerk waarin een nieuw denkbeeld zich verspreidt. We moeten nu beginnen met andere *skills* aanleren op school.'

Joke Geldhof: 'Helemaal mee eens, ander onderwijs is belangrijk, maar de urgentie is nú. We kunnen niet wachten tot die kinderen groot zijn en moeten naast een andere manier van denken aanleren ook nu aan de slag. Adaptief zijn.'

De Minister sluit af. De *sense of urgency* moet volgens haar veel groter. De plannen moeten groter, sneller, actiever. 'Over twee jaar moet klimaatadaptatie echt een onderdeel van elk programma zijn.'

Met deze inspirerende en ambitieuze woorden wordt de paneldiscussie afgesloten. De plenaire ochtend eindigt met de uitreiking van een bijzonder boek.

Voorbeeldenboek: Het klimaat past ook in uw straatje

Jeroen Kluck van de Hogeschool van Amsterdam overhandigt het voorbeeldenboek 'Het klimaat past ook in uw straatje' aan Stefan Kuks, de voorzitter van de Stuurgroep

Ruimtelijke Adaptatie. Een boek vol voorbeelden hoe een straat klimaatbestendig kan worden ingericht, met ingrepen en kosten op een rijtje. Iedereen kan hiermee zelf direct aan de slag en de conclusie is helder: klimaatadaptatie past in iéders straatje. Een mooie visie om de interactieve middag mee in te gaan.

De presentaties van Minister Schulz van Haegen en Henk Oosterling zijn afzonderlijk te downloaden. Dit geldt ook voor de verslagen en presentaties van de middagsessies.

Meer foto's van de Netwerkdag kunt u hier vinden:

<https://www.flickr.com/photos/kooijmansevents/albums/72157679250485036>

Bij publicatie graag de naam van de fotograaf vermelden: Monique Kooijmans.